

OSMANLI TÜRKÇESİNDEKİ EKLER DUDAK UYUMUNA GÖRE NASIL OKUNMALIDIR?*

Yavuz KARTALLIOĞLU*

ÖZET

Arap harfli metinlerde, kalıplaşan imla belli bir dönemden sonra dilde değişmeye başlayan bazı kelime ve ekleri gizlemiştir. Osmanlı Türkçesi döneminde ünlüsü harf veya hareke ile gösterilmeyen pek çok ek nasıl Latin harflerine aktarılması gerektiği özellikle Eski Türk edebiyatı üzerinde çalışan araştırmacılar için büyük bir sorundur. Bu yazıda 16, 17 ve 18. yüzyıllarda eklerin nasıl okunması gerektiği harekeli metinler ve transkripsiyon metinlerinden elde edilen oransal verilerle gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Türkçesi, ek, dudak uyumu

HOW TO READ THE SUFFIXES OF OTTOMAN TURKISH ACCORDING TO LABIAL HARMONY ABSTRACT

As the spelling is stereotyped in the texts written in Arabic script, the development of some words and suffixes cannot be traced. It is an important matter for researchers of old Turkish Literature how to convert suffixes whose vowel is not displayed with letters or vowel marks in Ottoman Turkish period from Arabic script into Latin. In the present study, it is tried to be explained how to read those suffixes through the rational data gathered from the texts with vowel markers and with transcription.

Key Words: Ottoman Turkish, suffix, labial harmony

Arap harfli Türk alfabesi fonetik bir alfabe olmayıp Türkçenin asli seslerini, özellikle de ünlülerini tam olarak ifade edememiştir. Bu alfabenin kullanıldığı metinler üzerinde inceleme yapmak isteyen araştırmacılar ünlüsü belli olmayan, ünlüsünün veya ünsüzünün kalıplaştığı bilinen kelime ve ekleri okumada tereddüte

* Bu makale 2005 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığım *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17, 18. Yüzyıllar)* başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden hareketle yazılmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

düşmektedirler. İmladaki bu kalıplaşma sadece Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi gibi belirli bir dönemde değil bu alfabenin bırakıldığı tarihe kadar devam etmiştir. Tanzimat'tan sonra yazılan bazı gramerlerden edindiğimiz bilgilere göre özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imlayı telaffuza uydurma çabaları da vardır. Fakat bu sefer de insanlardan “Bu zamana kadar böyle yazdık, şimdi durup dururken imlamızı niye değiştirelim!” şeklinde sesler yükselmiştir. Şimdi 1927 ve 1885 yılında yazılan iki gramer kitabına bakarak konuyu daha da açığı kavuşturmaya çalışalım:

Türkçe Yeni Sarf Ve Nahiv Dersleri – 1927

söyleyüp سويله يوب (Gülensoy, 396)
okunduğı اوقونديغى (Gülensoy, 394)
üstünü اوستونى (Gülensoy, 392)
görücü كوروجى (Gülensoy, 360)
gördi كوردى (Gülensoy, 302)

Kavaid-i Lisan-ı Türkî – 1885

bunu بونى (Türkay, 8)
üçüncü اوچنجى (Türkay, 16)
...oldı اولدى (Türkay, 18)
gözi كوزى (Türkay, 31)
bakılmayup باقلمىوب (Türkay, 63)

Yukarıdaki örneklerde eklerin yazılışına bakıldığında akla şöyle bir soru gelmektedir: Acaba 1928 yılına kadar insanlar *söyleyüp, okunduğı, üstünü, görücü, gördi, bunu, üçüncü, ...oldı, gözi, bakılmayup* şeklinde konuştular da Latin alfabesinin kabulü ile mi *söyleyip, okunduğu, üstünü, görücü, gördü, bunu, üçüncü, oldu, gözü, bakılmayıp* şeklinde konuşmaya başladılar?

Bir kere yukarıdaki ve diğer Arap harfli metinlerdeki yazılışlar bu alfabenin kullanıldığı dönemlerde imla ile telaffuz arasındaki farklılaşmanın ne kadar büyük boyutlara ulaştığını göstermektedir. Bu alanla uğraşan herkes telaffuz değişiminin bir ay veya bir yıl gibi kısa bir sürede olamayacağını çok iyi bilmektedir. Peki o zaman imlanın gizlediği dudak uyumu, dil uyumu ve ünsüz

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

benzeşmeleri ne zaman oluşmaya başlamış ve telaffuz ne zaman günümüzdeki şeklini aşağı yukarı almıştır? Bu sorunun cevabını tam olarak bulmak için Arap harfli metinlerin kesinlikle yetmeyeceği/yetmediği aşikardır. O zaman bu meselenin halli için başka araçların yardımına ihtiyaç vardır. Peki nedir bu araçlar?

1. Transkripsiyon metinleri ¹

Bu araçların en önemlileri, belki de araştırmacıların ilk önce başvurdukları kaynaklar Osmanlı devleti zamanında gerek siyasi gerek ticari gerekse diğer sebeplerle Türkçeyi öğrenenlerin yazdıkları *transkripsiyon metinleri* denen metinlerdir. Bu metinler Latin, Kiril, Ermeni ve Rum harfleri ile 15. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlar. Bu eserleri, sanki günümüz için çözümlenmiş ve yazıya geçirilmiş bir tür *ses kaydı* olarak düşünmek gerekir. Eski imlâda gösterilemeyen bazı ünlü ve ünsüz seslerin bu metinlerde açık bir şekilde görülebilmeleri k-/g-, -t/-d, o / u, ö / ü gibi seslerin belirlenmesinde onları yegâne kaynak hâline getirmektedir (Duman 1999, 72). Latin harfli transkripsiyon metinlerinin en önemlileri şunlardır:

16. yüzyıl: Argenti ve Georgievits'in eserleri

17. yüzyıl: Molino, Parigi ve Meninski'nin sözlükleri; Harsany'nin konuşma kitabı ve yine Meninski'nin grameri

18. yüzyıl Vaughan, Viguier, Carbognano'nun gramerleri

19. yüzyıl Grammaire Turke, Redhouse ve Mirza Kazım Bek'in gramer kitabı

20. yüzyıl Deny'nin grameri.

Peki bu metinler araştırmacılara Arap harfli metinleri okumada nasıl yol gösterici olmaktadır? Molino'nun sözlüğünde geçen şu maddeleri inceleyelim:

“**abominatore** istemeigi (istemeyici)², **accidia** (poltronaria) ehmallik (ihmallik). tembellik, **aiutatore** iardumgi (yardumci), **alzare** kaldurmak, **amato** seuilmisc (sevilmiş), **asalto** basgun (baskın),

¹ Bu terim için “çeviriyazılı metinler” terimi de kullanılmaktadır (Duman 1995, XIII). Bu metinler hakkında daha geniş bilgi için bakınız: Agop DİLAÇAR, *Dil, Diller ve Dilcilik*, Ankara, 1968; G. HAZAI, “*Die Denkmäler des Osmanisch-Türkei-türkischen in nich-arabischen Schriften*”, *Handbuch des türkischen Sprachwissenschaft*, Wiesbaden, 1990, 63-73.

² Bu örnekte, parantez içindeki açıklama sözlüğün daha kullanışlı olması için Tanış tarafından verilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

“cin”, “cinâze” kelimesi “cenaza”, “tâli” kelimesi “talih” şeklinde söylenmektedir.

2. İsimden isim yapma eki +IU (astarlu, endişelü, fikirlü; sümüklü) şeklindedir.

3. Teklik 3. şahıs iyelik eki +I (gemüği, göz yaşı, kabuğu) şeklindedir, yuvarlak şekli yoktur.

4. İlgi hâli eki +nUn (baltanun) şeklindedir.

18. yüzyıldaki Viguier ve Carbogna'nun gramerleri telaffuzun 1790 ve 1794 yıllarında büyük oranda günümüzdeki şeklini aldığını gösteren çok önemli deliller sunar. Carbognano'dan alınan şu örnekleri inceleyelim:

یولجی اوننجی, کویوی کویوی, بلبلی بلبلی, کویونی کوونی
yolğiu, arasنده در بو کون اوه کمسه کلوب بنی ارادیمی بلی سنی داییمک اوعلی ارادی
اولکی مکالمه قری ایله قوجه

اراسنده در بو کون اوه کمسه کلوب بنی ارادیمی بلی سنی داییمک اوعلی ارادی
اولکی مکالمه قری ایله قوجه

Evvelki mükaleme kary ila koğia arasyndadyr. Bu gün eve kimse gelip beni aradymy? Beli seni dajymyn- oghlu arady (Carbognano 1794).

Bu örneklerle bakılarak 18. yüzyılın bazı gramer özellikleri hakkında şunlar söylenebilir: İmlada “ye” ile gösterilen yükleme hâli eki, isimden isim yapma ekleri +(I)ncI, +CI; fiilden isim yapma eki -IcI ve iyelik eki yuvarlak tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlıdır. Carbognano, bu yazım tarzı ile imla-telaffuz arasındaki çelişkiyi bundan iki yüz yıl önce göstermektedir.

Viguier ise Türkçede kullanılan bütün ünlü ve ünsüzleri göstermiş ve Türk alfabesinde bulunan sesleri ifade etmeyi zorlaştıracak yabancı bir işarete yer vermemiştir (Gümüşkılıç 2004, 56). Viguier ve Carbognano'nun gramerleri imla nasıl olursa olsun, özellikle dudak uyumunun 18. yüzyılın sonunda tamamlandığını gösterir.

2. Harekeli metinler

Arap harfli metinlerdeki eklerin seslilenmesini tespit etmede ikinci derecede önem taşıyan araçlar harekeli metinlerdir. Türkçenin Arap harfli alfabe ile yazıya geçirildiği Batı Türkçesinin Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçeleri dönemlerinde de harekeler kullanılmıştır. Hareke kullanımı 16. yüzyıldan sonra giderek azalmıştır fakat 18-19. yüzyıllarda bile harekeli metinlere rastlamak mümkündür. Belli bir dönemden sonra harekeler hem yazım hızını düşürdüğü için hem de

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008

imla kalıplaştığı için kullanılmaz olmuştur. Harekeli metinler kalınlık-incecik uyumunu tespit etmeye tam elverişli değildir fakat bu metinler üzerinde düzlük-yuvarlaklık uyumunun gelişimi takip edilebilir. Bu metinlerde ünlüleri karşılayan harflerin yazılmadığı, imlası kalıplaşmış olan kelimeler ve ekler vardır. Hareke sisteminin kullanıldığı metinlerde hareke, ünlünün en azından düzlük-yuvarlaklık niteliğini büyük oranda ortaya koyar, metinlerin daha doğru okunması konusunda araştırmacılara yol gösterir.

Hareke, sadece harekeli metinlerde değil harekesiz metinlerde de dönemin ses özelliklerini veya telaffuzunu gösterme bakımından kılavuzluk edici bir özelliğe sahiptir. Mesela, Şeyyad Hamza'nın "Yusuf ve Zeliha" adlı eseri harekesiz bir eserdir. Bu eserde Şeyyad Hamza veya bir başkası tarafından bazı kelimelerin harekelendiği görülmektedir. Bu harekeleme işlemi de ünlülerin yazılmadığı kalıplaşmış bir imla tarzında kelimedeki veya ekteki ünlüyü okuyucuya hissettirir ve bunun sonucunda da o kelimenin doğru okunmasını sağlar. Bu eserde bazen kelimenin tamamının harekelendiği görülür: يَلْوَارُ يالvarur, دِيكُوبُ diküp, اَنُوِكِلَا anuñıla. Bazen de sadece ek harekelenmiştir: سَاوِنُرُ sevinür, وِيرْدُمْ virdüm, كَوْمِدْكُمْ görmedük (Dilçin 1946).

3. "Eli kuruyasica veya eli öpülesiceler" in yazımları

Prof. Dr. Mertol Tulum, dönemindeki kalıplaşmış imlayı iyi bilmeyen, bu yüzden de kelimeleri, ekleri çevresinde duyduğu biçimde veya konuştuğu gibi yazan etrafındakilerce "eli kuruyasica" denen müstensihlere "eli öpülesiceler" demektedir (Tulum 2002, 489). Eğer bu kalıplaşmış imlayı tam olarak bilmeyen, istediği gibi yazan müellif veya müstensihler olmasaydı dilde değişmeye başlayan şekilleri yazıda görmek neredeyse imkansız olacaktı. Bu müstensihler aşağıdaki örneklerde imlaya meydan okurcasına kendilerince konuşmayı, yani telaffuzu kâğıda dökmeye çalışmaktadırlar:

أُنُوْدِيْلُرُ unudular, اُولِيْ olüyi, حُضُورِيْنَهْ huzūruna, طَنْبُورِيْنُ tanbūrun,

Yukarıdaki hareke ile harfin çatıştığı örneklerde ünlü demek olan harekeye göre okuma yapılmalıdır (Kartallıoğlu 2007, 205). Çoğu araştırmacı incelediği metinde özellikle Türkçe biçimlerde dönemin gramer özelliklerine aykırı bir yazım tarzı görürse tereddüt etmeden "normalize etme yolu"na gitmektedir. Normalize etmek demek bir kelimeyi veya eki dönem gramerlerinde gösterildiği gibi okumak, kuralların dışına çıkmamak demektir. Bence bu yüzden

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

bugüne ışık tutacak çok önemli deliller bizzat kendi elimizle yok edilmektedir.

4. Kafiyeler

Az da olsa bazen kafiyeler de bizim için dönemin ses ve şekil özellikleri hakkında ipucu vermektedir. Mesela Usulî Divanında bir mısranın sonunda “merdüm” kelimesi geçmektedir. Alttaki mısradaki ise “erdim” kelimesi vardır. Tabii “erdim” kelimesi eseri yayına hazırlayan araştırmacı tarafından böyle okunmuştur, yoksa ki bu kelime “merdüm” kelimesine bakılarak “erdüm” şeklinde okunmalı idi (İsen 1990).

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde içinde düz ünlü bulunduran ekler I Sınıfı Ekler, yuvarlak ünlü bulunduran ekler U Sınıfı Eklerdir; dudak uyumuna bağlı olan ekler ise X Sınıfı Ekler denir. Doktora tezimde bu eklerin Osmanlı Türkçesi dönemine ait harekeli metinlerdeki durumunu ve bunların günümüzdeki biçimlerini ne zaman aldıklarını, transkripsiyon metinlerini de kullanarak incelemeye çalıştım. Özellikle Eski Türk edebiyatı üzerine çalışan araştırmacıların bir eki hangi yüzyılda nasıl okumaları gerektiği konusunda büyük sıkıntı yaşadıkları bilinmektedir. Hele bir de ekün nasıl okunacağına dair bir işaret yoksa araştırmacı o zaman ya hocasının direktifleri doğrultusunda ya da kendi kafasına göre bir okuma tarzı geliştirmektedir. Bu okuma tarzı da çoğu zaman dilcilerin ulaştıkları eklerle ilgili bilgilerle çelişmektedir. Ben tezimden özetleyerek aşağıya aldığım bilgilerin 16, 17 ve 18. yüzyıllarda bir ekün Latin harflerine nasıl aktarılacağı konusunda araştırmacılara yol gösterici olacağını düşünmekteyim. Şimdi bu ekleri kısaca inceleyelim:

I Sınıfı Ekler

{+CI}

Bu ek Osmanlı Türkçesi dönemine kadar hep düz ünlüdür. Yani ek, yuvarlak tabanlardan sonra dudak uyumuna uymaz. 16. yüzyılda “كُؤْجُوسِيَّهٗ gözcüsü, اِلْجُولُورَهٗ ilçülere (3), اَلْجُوسِيَّهٗ elçüsile (2)” gibi örneklerde ekün yuvarlak şekilleri görülür. Buradan ekün ilk olarak 16. yüzyılda “cim+vav” ile yazıldığı sonucu çıkarılmamalıdır. Bence daha önceki yüzyıllarda da vardır ama tespit edilememiş veya normalize edilmiştir. 16. yüzyılda ek, yuvarlak tabanlardan sonra % 4.5 oranında uyumludur. 17 ve 18. yüzyıllardaki harekeli metinlerde ek daima düz ünlüdür. Demek ki ekün “cim+ye” şeklinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

kalıplaşması 17. yüzyılda başlamış ve ek, Arap harfli imlada alfebenin değiştirildiği tarihe kadar aynı şekilde yazılmıştır. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde ek düz ünlüdür. 18. yüzyılın sonunda yazılan belki de en önemli iki transkripsiyon metni olan Viguier ve Carbognano'da uyumlu olan {+CI} eki, 18. yüzyılın sonu veya 19. yüzyılın başlarında dudak uyumuna bağlanmıştır. Bence ek, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yuvarlak tabanlardan sonra {+cu, +cü} şeklinde okunmalıdır.

{-GII} : Os.T'de daima düz ünlü olan ve yuvarlak tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlı olmayan emir eki, muhtemelen 18. yüzyılda kullanımdan düşmüştür.

{-dI} : 16. yüzyıldaki 2 eserde yuvarlak ünlü şekilleri bulunan görülen geçmiş zaman eki, 17. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde yuvarlak tabanlardan sonra % 42 oranında uyumludur. 18. yüzyıldaki Arap harfli metinlerin tamamı, bu eki düz ünlü olarak göstermektedir. 18. yüzyılın sonunda yazılan Viguier ve Carbognano'da ek, dudak uyumuna bağlıdır.

{-(I)D-} : Fiilden fiil yapan bu ek, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde; 17. yüzyıldaki hem Arap harfli metinler hem de transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlıdır. 18. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde bir yuvarlak tabanın dışında dudak uyumuna bağlı olan ek, bu yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde de dudak uyumuna bağlıdır.

{-IncA} : Bu zarf-fiil eki, Arap harfli metinlerde yuvarlak tabanlardan sonra 16. yüzyılda % 38 (أولونجة olunca, بولونجة bulunca), 17. yüzyılda % 100 (طيونجة **toyunca**, قورونجة **kuruyunca**) ve 18. yüzyılda % 70 oranında (أولنجة üzere olunca (4), أولنجة ölünceye) dudak uyumuna bağlıdır. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde düz ünlü olan ek, 18. yüzyıldaki Carbognano'da dudak uyuma bağlıdır. Bence ek, 18. yüzyılın başından itibaren yuvarlak tabanlardan sonra {+unca, +ünce} şeklinde okunmalıdır.

{-mAdIn} : Bu zarf-fiil eki, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde dudak uyumuna bağlıdır. Ekin {-mAdAn} şekli, 16. yüzyılın başından itibaren görülmeye başlamıştır ama bu yüzyılda {-mAdIn} şekli ağırlıktadır. 17. yüzyıldaki eserlerde de ekin iki şekli yan yana kullanılmıştır fakat 17. yüzyılın son çeyreğinde {-mAdIn} > {-mAdAn} değişimi tamamlanmıştır. 18. yüzyıldaki eserlerde ek, {-mAdAn} şeklindedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

{-mİş} : Öğrenilen geçmiş zaman eki, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz ünlülüdür. 17. yüzyılda Delâil-i Nübüvvet dışındaki bütün eserlerde ek, düz ünlülüdür ve Delâil’de yuvarlak tabanlardan sonra % 96 oranında (بُورُلْمُشُ buyrulmuş, دُزُلْمُشُ düzülmüş, اُورْتُمُشُ örtmüş, دُشْمُشُ düşmüş) dudak uyumuna bağlıdır. 18. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde ek, genellikle düz ünlülü olmasına rağmen, 3 yuvarlak tabandan sonra dudak uyumuna bağlıdır. Bu ek, 18. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlanmıştır. 17. yüzyılın son çeyreğinde yuvarlak tabanlardan sonra uyumlu şekilleri görülen ek, 18. yüzyılın sonunda dudak uyumuna bağlanmıştır. Bence 18. yüzyılın sonundan itibaren ek, yuvarlak tabanlardan sonra {+muş, +müş} şeklinde okunmalıdır.

{+(s)I} : Teklik 3. şahıs iyelik eki Arap harfli metinlerde yuvarlak tabanlardan sonra 16. yüzyılda % 33 (اُجُو **gönlünü**, كُكُلْنِي), 17. yüzyılda (اُجُوئِدَه ucuda, اُجُوئِه ucuna, اُجُو üçü, اُسْتُوئِه üstüne), 18. yüzyılda (عُمْرُنِي ‘ömrünü, اسِرْكُوئِكُنْدَن esirgedüğünden, يُوْزُنْدَن yüzünden) ve 18. yüzyılda % 27 oranında (اُكُوئِه **öğüne** Tİ-34a/6) uyumludur. Yuvarlak tabanlardan sonraki bu uyumlu şekiller, genellikle iç hecededir ve hareke ile yazılmıştır. 16 ve 18. yüzyıllardaki transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlı olan ek, 17. yüzyılda ikili kullanılışa sahiptir. İlk uyumlu örnekleri 16. yüzyıldaki metinlerde görülmeye başlanan ek, 18. yüzyılın içinde dudak uyumuna bağlanmıştır fakat bu durum imlâya yansımamıştır. Bence bu ek 18. yüzyılın başından itibaren yuvarlak tabanlardan sonra {+(s)u, +(s)ü} şeklinde okunmalıdır.

{+CAGİz} : İsimden isim yapan bu ek, sadece 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde tespit edilmiştir ve dudak uyumuna bağlıdır.

{+cII} : 18. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra kullanılan bu isimden isim yapma eki, dudak uyumuna bağlıdır.

{+cIIAyIn} : Bu isimden isim yapma eki, Arap harfli metinlerin tamamında düz ünlülüdür. 18. yüzyılda yazılan Viguier’de yuvarlak tabanlı 2 kelimedenden sonra dudak uyumuna bağlıdır.

{+I} : Yükleme hâli eki 16, 17 ve 18. yüzyıllardaki Arap harfli metinlerin tamamında “ye/esre” ile yazılmıştır ve yuvarlak tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlı değildir. 16 ve 17. yüzyıllardaki transkripsiyon metinleri de bu eki, daima düz ünlülü olarak gösterir. 18. yüzyılın sonunda yazılmış olan Viguier (oğlu,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

hükümü, burnu) ve Carbognano'da (*koyunu, bülbülü, kuyuyu*) ek, yuvarlak tabanlardan sonra da dudak uyumuna bağlıdır. Bu iki eserden hareketle, ekin 18. yüzyılın sonunda dudak uyumuna bağlandığı diğer araştırmacılar gibi tarafımızdan da kabul edilmiştir. Bu ekten sonra gelen bir ekin olmaması, yükleme hâli ekinin son ek olması uyumun durumunu gizlemektedir. Bence 18. yüzyılın sonundan itibaren ek yuvarlak tabanlardan sonra {+u, +ü} okunmalıdır.

{-ICAK} : 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde daima düz ünlülü olan bu zarf-fiil eki 17. yüzyılda yuvarlak tabanlardan sonra % 33, 18. yüzyılda % 25 oranında dudak uyumuna bağlıdır. Bu yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde ek, daima düz ünlülüdür. 18. yüzyılın sonunda yazılmış olan iki transkripsiyon metninde bu eke, birkaç düz tabanlı kelimedede rastlanmaktadır. Bu da ekin 18. yüzyılın sonunda çok az kullanıldığını gösterir.

{-IcI} : Bu fiilden isim yapma ekinin ilk ünlüsü yuvarlak tabandan sonra 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde (أورنجی örtücü) dudak uyumuna bağlıdır. 17. yüzyılda uyumsuz olan bu ünlü, 18. yüzyılda % 47 oranında (كؤستروچی gösterücü, اولچی در ölicidür, قورقیدچی **korqidici**) uyumludur. Bu metinlerin tamamında ekin ikinci ünlüsü düzdür. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde karışık bir durum arz eden ek, 18. yüzyıldaki Viguier ve Carbognano'da dudak uyumuna bağlıdır. Bence bu ek 18. yüzyıldan itibaren yuvarlak tabanlardan sonra {-UcU, -ÜcÜ} şeklinde okunmalıdır.

{-(I)I-} : Fiilden fiil yapan bu ek, Arap harfli metinlerde yuvarlak tabanlardan sonra 16. yüzyılda % 40, 17. yüzyılda % 57 ve 18. yüzyılda % 52 oranında uyumludur. Bu ek, transkripsiyon metinlerinde 17. yüzyılda % 87, 18. yüzyılda % 100 oranında dudak uyumuna bağlıdır.

{-(I)n-} : Fiilden fiil yapan bu ek, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde yuvarlak tabanlardan sonra % 38, 17. yüzyılda % 67 ve 18. yüzyılda % 83 oranında uyumludur. 17 ve 18. yüzyıllardaki transkripsiyon metinlerinde ek, tamamen uyumludur.

{+(I)ncI} : İsimden isim yapan bu ekin yardımcı ünlüsü, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde yuvarlak tabanlardan sonra % 100 (اؤچنجی üçüncü, دؤردنجی dördüncü), 17. yüzyılda % 87 (اؤچنجی سی üçüncüsü (2), دؤردنجی dördüncü, اوننجی onuncu) ve 18. yüzyılda % 100 oranında dudak uyumuna bağlıdır. 16. yüzyıldaki 4, 18. yüzyıldaki 2 örnekte,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

ek ünlüsü de yuvarlak tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlıdır. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde ek, birkaç örnek dışında düz ünlülüdür. Bu ek, en geç 18. yüzyılın başında dudak uyumuna bağlanmıştır ve yuvarlak tabanlardan sonra {+uncu, +üncü} şeklinde okunmalıdır.

{-Iş} : Fiilden isim yapan bu ekin yuvarlak tabanlardan sonraki ilk uyumlu örnekleri, 16. yüzyılda başlamıştır. 17. yüzyıldaki Arap harfli metinler, transkripsiyon metinlerinden daha ileri bir safhayı gösterir. 18. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde tespit edilemeyen ek, bu yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna tam olarak bağlanmıştır.

{-(I)ş-} : Fiilden fiil yapan bu ek, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde yuvarlak tabanlardan sonra % 62 oranında dudak uyumuna bağlıdır. 17 ve 18. yüzyıllardaki hem Arap harfli metinlerde hem transkripsiyon metinlerinde ek, dudak uyumuna bağlıdır.

{+IIK} : İsimden isim yapan bu ek, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde yuvarlak tabanlardan sonra % 27 (يُؤَسَّوْلُغْنَدَنْ كُونُكْ günlük, **yoqsulluğundan**), 17. yüzyılda % 82 (قراكوْلْدَنْ قُشْلُقْ **kuşluk**, قراكوْلْدَنْ **karagulukdan**, اوتُلُقْلَر **otluqlar**) ve 18. yüzyılda % 46 oranında (بُيُوكْلُوْكِي **büyüklüğü**, قَاكْلُوغِي **kalınlığı**) dudak uyumuna bağlıdır. Bu ekte 17. yüzyılda düz tabanlardan sonra uyum oranı % 67'dir. Bu oran, ters bir durumun oluştuğunu, %33 oranında düz tabanlardan sonra ekin yuvarlak şeklinin geldiğini gösterir. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde, yuvarlak tabanlardan sonra tam olarak uyumlu olmayan ek, 18. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlıdır. Bence bu ek de 18. yüzyıldan itibaren hem düz hem de yuvarlak tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlı okunmalıdır.

{+mI} : Soru eki 16, 17 ve 18. yüzyıllardaki Arap harfli metinlerde daima düz ünlülüdür; ekin iç seste kaldığı örneklerde bile yuvarlak şekli yoktur. 16 ve 17. yüzyıllardaki transkripsiyon metinlerinde de düz ünlülü olan bu ek, 18. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlıdır.

U Sınıfı Ekler

{+AgU} : İsimden isim yapan bu ek, incelenen yüzyıllarda sadece 16 ve 17. yüzyıllarda birer eserde geçmektedir; diğer eserlerde yoktur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

{+ArU} : Yön eki 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde % 58 oranında uyumludur. 17. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde uyumsuz olan ek, 18. yüzyılda % 22 oranında dudak uyumuna bağlıdır. 16 ve 17. yüzyıllardaki transkripsiyon metinlerinde düz ve yuvarlak şekli yan yana kullanılan yön eki, 18. yüzyılda uyumludur.

{-dUK} : Bu sıfat-fiil eki 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde % 8, 17. yüzyılda % 7 ve 18. yüzyılda % 46 oranında uyumludur. {-dUK} eki 18. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlanmıştır. Carbognano’da bu ek, Arap harfleri ile daima “*dal+ye+kef*” şeklinde yazılmasına rağmen; Lâtin harfli kısımlarda dudak uyumuna bağlı olarak okunmuştur.

{+dUrUğ} : İsimden isim yapan bu ek, metinlerimizde “*burundurığ, boyunduruğ*” kelimelerinde geçmektedir. İşlek bir ek değildir.

{+dUr} : Bildirme eki, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde 1, 17. yüzyılda 3 örnekte düz tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlıdır. 18. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde ek % 77 oranında uyumludur. 16. yüzyıldaki Regola’da düz tabanlardan sonra % 60 oranında uyumlu olan ek, 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde genel olarak yuvarlak ünlüdür. 18. yüzyılda ise ek, dudak uyumuna bağlıdır. {+dUrUr} şekli 16, 17. yüzyılların genelinde ve 18. yüzyılın başlarında kullanılmış; 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanımdan düşmüştür.

{-dUr} : Kuvvetlendirme/ihtimal eki, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerin tamamında yuvarlak ünlülü, 17. yüzyıldaki 1 örnekte ise düz ünlülü olup 18. yüzyılda düz tabanlardan sonra % 70 oranında uyumludur. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde yuvarlak ünlülü olan ek, 18. yüzyıldaki Carbognano’da dudak uyumuna bağlıdır.

{-dUr-} : Fiilden fiil yapan bu ek, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 6, 17. yüzyılda % 7 ve 18. yüzyılda % 70 oranında uyumludur. 16 ve 17. yüzyıllardaki birer transkripsiyon metninde dudak uyumuna bağlı olan ek, 18. yüzyılda tamamen uyumludur.

{+gU} : İsimden isim yapan bu ek, sadece “*gözü*” kelimesinde geçmektedir ve dudak uyumuna bağlıdır.

{-GU} : Fiilden isim yapan bu ek, 16 ve 18. yüzyıllardaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 50 oranında uyumlu iken,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

17. yüzyılda uyumsuzdur. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde büyük oranda uyumlu olan ek, 18. yüzyılın sonunda dudak uyumuna tam olarak bağlanmamıştır.

{-gUr-} : Fiilden fiil yapan bu ek, 16 ve 17. yüzyıldaki Arap harfli metinlerin genelinde yuvarlak ünlülü iken, 2'sinde düz tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlıdır. 18. yüzyılın başlarında düz tabanlardan sonra % 67 oranında dudak uyumuna bağlı olan ek, yine bu yüzyılın ikinci yarısında muhtemelen kullanımdan düşmüştür.

{-sUn} : Teklik 3. şahıs emir eki 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 6 oranında uyumlu, 17. yüzyılda uyumsuz ve 18. yüzyılda % 5 oranında uyumludur. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde ek, Harsany dışında yuvarlak ünlülüdür; 18. yüzyıldakilerde uyumludur.

{-U} : Bu zarf-fiil eki, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 29, 17. yüzyılda % 41 ve 18. yüzyılda % 31 oranında dudak uyumuna bağlıdır. 17. yüzyılda yazılan 1 transkripsiyon metninde, 18. yüzyılın sonunda yazılan Carbognano ve Viguiet'de ek, Türkiye Türkçesindeki şeklini almıştır.

{-(U)K} : Fiilden isim yapan bu ek, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 42, 17. yüzyılda % 42 ve 18. yüzyılda % 96 oranında uyumludur. 16 ve 17. yüzyıllardaki transkripsiyon metinlerinde uyumlu olan ek, 18. yüzyılın başında dudak uyumuna bağlanmıştır.

{-Up} : Bu zarf-fiil ekinin Arap harfli metinlerdeki 3 kelimedede {-Ip} şekli vardır. 16 ve 17. yüzyıllardaki transkripsiyon metinlerinde daima yuvarlak ünlülü olan ek, 18. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlanmıştır.

{-Ur-} : Fiilden fiil yapan bu ek, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 21, 17. yüzyılda % 4 ve 18. yüzyılda % 54 oranında dudak uyumuna bağlıdır. Transkripsiyon metinlerinde de bu ek, genel olarak dudak uyumuna bağlıdır.

{-Ur} : Geniş zaman ekinin {-Ir} şekli 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 3.6, 17. yüzyılda % 3.5 ve 18. yüzyılda % 31 oranında dudak uyumuna bağlıdır. Bu düz şekiller, Regola'da da büyük oranda kullanılmıştır. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde {-Ur} şekli hâkim olan ek, Viguiet ve Carbognano'da dudak uyumuna bağlıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

{-AIUm} : Çokluk 1. şahıs emir ekinin düz şekli 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde % 3, 17. yüzyılda % 56 ve 18. yüzyılda % 64 oranında uyumludur. 16 ve 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde uyumsuz olan ek, 18. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde tamamen uyumludur.

{+CUgAz} : İsimden isimden isim yapan bu ek Arap harfli metinlerde, daima yuvarlak ünlülüdür. Regola ve 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde ek, düz ünlülüdür. 18. yüzyılın sonunda yazılan Carbognano'da dudak uyumuna bağlıdır.

{+cUK} : İsimden isim yapan bu ekin {+cIK} şekli, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 23, 17. yüzyılda % 85 ve 18. yüzyılda % 71 oranında uyumludur. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde genel olarak düzleşen ek, 18. yüzyılın sonunda yazılan Carbognano ve Viguier'de dudak uyumuna bağlanmıştır.

{+dU} : 17. yüzyıldaki Arap harfli metinde yuvarlak ünlülü olan bu isimden isim yapma eki, 18. yüzyıldakilerde düz ünlülüdür. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde düz ünlülü olan ek, 18. yüzyıl transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlanmıştır.

{-dUK} : 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra bu sıfat-fiil eki % 13, 17. yüzyılda % 72 ve 18. yüzyılda % 84 oranında uyumludur. 16. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde ekin düz şekilleri vardır ve bu şekiller yuvarlak tabandan sonra da kullanılmıştır. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde yuvarlak ünlülü olan ek, 18. yüzyıldakilerde dudak uyumuna bağlıdır.

{-dUKCA} : 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde yuvarlak ünlülü olan bu zarf-fiil eki, 17. yüzyılda düz tabanlardan sonra % 20, 18. yüzyılda % 100 oranında dudak uyumuna bağlıdır. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde iki şekli de kullanılan ek, 18. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlıdır.

{-dUKdA} : Bu zarf-fiil eki, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde yuvarlak ünlülüdür; 17. yüzyılda düz tabanlardan sonra uyum oranı % 44, 18. yüzyılda % 93'tür. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde yuvarlak ünlülü olan ek, 18. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlıdır.

{-dUm} : Görülen geçmiş zaman teklik 1. şahıs eki 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 11, 17. yüzyılda % 10 ve 18. yüzyılda % 98 oranında uyumludur. 16 ve 17.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

yüzyıllardaki transkripsiyon metinlerinde yuvarlak ünlülü olan ek, 18. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlıdır.

{-dUŋ} : Görülen geçmiş zaman teklik 2. şahıs eki 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde % 5, % 17. yüzyılda % 71 ve 18. yüzyılda % 68 oranında uyumludur. 16. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde ek, yuvarlak ünlülüdür. 17. yüzyılda Rudimenta ve 18. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinin tamamında ek, dudak uyumuna bağlıdır.

{-dUŋUz} : 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde görülen geçmiş zaman çokluk 1. şahıs ekinin birinci kısmı düz tabanlardan sonra % 28, 17. yüzyılda % 77 ve 18. yüzyılda % 60 oranında uyumludur. Ekin ikinci kısmı ise 16. yüzyılda % 7, 17. yüzyılda % 64 ve 18. yüzyılda % 60 oranında dudak uyumuna bağlıdır. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinden bazılarında uyumlu olan ek, 18. yüzyılın sonundaki transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlıdır.

{-GUn} : Fiilden isim yapan ekin {-GIn} şekli, 16 ve 17. yüzyıllardaki Arap harfli metinlerde % 100, 18. yüzyılda ise % 78 oranında uyumludur. 17. yüzyıldaki bazı transkripsiyon metinlerinde ve 18. yüzyıldaki Viguier'de dudak uyumuna bağlıdır.

{+IU} : İsimden isim yapan bu ekin {+II} şekli 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 23, 17. yüzyılda % 4 ve 18. yüzyılda % 35 oranında uyumludur. Ekin {+IU} şekli 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde yuvarlak tabanlardan sonra % 82, 17. yüzyılda % 96 ve 18. yüzyılda % 70 oranında uyumludur. 16. yüzyıldaki Regola'da bu ek düz ünlülüdür. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde ekin düz ve yuvarlak şekilleri yan yana kullanılmıştır. 18. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde ek, dudak uyumuna bağlanmıştır ama Arap harfli metinlerde ekin yazımı kurallı değildir; keyfidir.

{+(n)Uŋ} : İlgi hâli eki, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 5, 17. yüzyılda % 30 ve 18. yüzyılda % 83 oranında uyumludur. 16 ve 17. yüzyıllardaki transkripsiyon metinlerinde yuvarlak ünlülü olan ek, 18. yüzyılın sonunda yazılmış olan transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlıdır. Bu ekin konumu uyuma girmesini geciktirmektedir.

{+sUz} : İsimden isim yapan bu ek 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 83, 17. yüzyılda % 42 ve 18.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

yüzyılda % 90 oranında dudak uyumuna bağlıdır. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde büyük oranda düz ünlülü olan ek, 18. yüzyıldaki Viguiet ve Carbognano'da uyumludur.

{-U} : 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde fiilden isim yapan bu ek düz tabanlardan sonra % 77, 17. yüzyılda % 25 ve 18. yüzyılda % 60 oranında uyumludur. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde düz tabanlardan sonra % 57 oranında uyumlu olan ek, 18. yüzyılın sonunda yazılan transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlıdır.

{-UbAn} : Bu zarf-fiil eki, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerin tamamında yuvarlak ünlülüdür. 17. yüzyılda sadece Mir'at'ta görülen ve yuvarlak ünlülü olan ek, bu tarihten sonraki Arap harfli metinlerde ve transkripsiyon metinlerinde görülmez. {-UbAn} eki, muhtemelen 17. yüzyılın ikinci yarısında kullanımdan düşmüştür.

{+(U)m} : 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde, teklik 1. şahıs iyelik eki düz tabanlardan sonra % 17, 17. yüzyılda % 54 ve 18. yüzyılda % 95 oranında dudak uyumuna bağlıdır. 16. yüzyıldaki Regola'da düz şekilleri bulunan ek, 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinden Rudimenta ve Molino'da uyumludur. Arap harfli metinlerde 18. yüzyılın ortalarında dudak uyumuna bağlı olan ek, transkripsiyon metinlerinde de uyumludur.

{+(U)mUz} : 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde çokluk 1. şahıs iyelik ekinin ilk ünlüsü düz tabanlardan sonra % 35; 17. yüzyılda % 78 ve 18. yüzyılda % 100 oranında dudak uyumuna bağlıdır. Ekin ikinci ünlüsü 16. yüzyılda % 2.7, 17. yüzyılda % 74 ve 18. yüzyılda % 69 oranında uyumludur. 16. yüzyıldaki Regola'da ekin ilk ünlüsü tamamen uyumlu iken; ikinci ünlüsü % 25 oranında uyumludur. Ek ünlüsü, 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinden sadece Molino'da uyumludur. Bu ek, 18. yüzyılın sonunda yazılan transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlıdır.

{+(U)η} : Teklik 2. şahıs iyelik eki, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 5, 17. yüzyılda % 51 ve 18. yüzyılda % 93 oranında uyumludur. 17. yüzyıldaki Harsany'de % 29 oranında düz tabanlardan sonra uyumlu olan ek, 18. yüzyılın sonunda yazılan Viguiet ve Carbognano'da hem düz taban hem de yuvarlak tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlıdır.

{-(U)η, -(U)ηUz} : Çokluk 2. şahıs emir ekinin {-(U)η} şekli, 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 17, 17. yüzyılda % 35 ve 18. yüzyılda % 56 oranında uyumludur. 16. yüzyılda

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

yuvarlak ünlülü olan {- (U)ŋUz} şeklinin 17. yüzyılda ilk ünlüsü düz tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlı iken; ikinci ünlüsü % 25 oranında uyumludur. 18. yüzyılda {- (U)ŋUz} şeklinin ilk ünlüsü düz tabanlardan sonra % 66 oranında uyumludur; ikinci ünlüsü ise daima yuvarlaktır. 17. yüzyıldaki Meninski'de yuvarlak ünlülü olan ek, 18. yüzyılın sonunda yazılmış olan transkripsiyon metinlerinde uyumludur.

{+(U)ŋUz} : Çokluk 2. şahıs iyelik ekinin yardımcı ünlüsü 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 22, 17. yüzyılda % 95 ve 18. yüzyılda % 91 oranında dudak uyumuna bağlıdır. Ek ünlüsü 16. yüzyılda düz tabanlardan sonra yuvarlak ünlülüdür; 17. yüzyılda % 61 ve 18. yüzyılda % 27 oranında uyumludur. 18. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde ekin imlâsında keyfilik vardır; 17. yüzyılda daha yüksek olan uyum oranı bunu ispatlamaktadır. 16. yüzyıldaki Regola'da ek, dudak uyumuna bağlıdır. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde ek ünlüsü genellikle uyumsuz olsa da ekin yardımcı ünlüsü dudak uyumuna bağlanmak üzeredir. 18. yüzyılın sonunda yazılan transkripsiyon metinlerinde ek, dudak uyumuna bağlıdır.

{-UrAK} : Bu zarf-fiil eki, hem 16. yüzyıl hem de 17. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde görülmektedir. Bu metinlerde ayrıca, {-ArAK} şekli de vardır. 18. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde ve transkripsiyon metinlerinde {-UrAK} şeklinin bulunmaması, 17. yüzyılın sonunda {-UrAK} > {-ArAK} değişiminin tamamlandığını gösterir.

X Sınıfı Ekler

{-AyIn} : 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde {-AyIn} 6, {-AyIm} 5; 17. yüzyılda {-AyIn} 7, {-AyIm} 12 ve 18. yüzyılda {-AyIn} 3, {-AyIm} 26, {-AyUm} ise 1 kelimedede kullanılmıştır. Bu ek, transkripsiyon metinlerinde {-AyIm}, şeklindedir. 18. yüzyılda {-AyIn} > {-AyIm} değişimi tamamlanmıştır.

{-(I)D-}, {+(I)l}, {+I-}, {+(I)K-} : Bu eklerin tamamı, incelenen yüzyıllarda hem düz hem de yuvarlak tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlıdır.

{-(U)m} : Bu fiilden isim yapma eki, 16 ve 17. yüzyıllardaki Arap harfli metinlerde düz tabanlardan sonra % 50 oranında uyumludur. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde düz tabanlardan sonra ekin yuvarlak şekilleri ağırlıktadır. 18. yüzyıldaki

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

hem Arap harfli metinler hem de transkripsiyon metinlerinde ek, dudak uyumuna bağlıdır.

{-(I)n} : Bu fiilden isim yapma eki, incelenen yüzyıllardaki bütün eserlerde “*şatun*” kelimesi hariç dudak uyumuna bağlıdır. Muhtemelen, bu kelime imlâ kalıplaşması vardır.

{-vAn} : Teklik 1. şahıs ekinin {-vAn} şekli 16 ve 17. yüzyıllardaki 2 Arap harfli metinde kullanılmıştır. Bu ek, muhtemelen 17. yüzyılın ortalarından itibaren kullanımdan düşmüştür.

{-Am} : {-Am} şekli 16, 17 ve 18. yüzyıllardaki Arap harfli metinlerde kullanılmıştır. 16. yüzyıldaki Regola’da bulunmayan ek, 17. yüzyıldaki Parigi ve Meninski’de vardır. 18. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde bu ek yoktur.

{-Xn} : {-Xn} şekli 16, 17 ve 18. yüzyıllardaki Arap harfli metinlerde seyrek de olsa vardır. Müyessiretü’l-Ulûm’da yaygın olarak kullanılan ek, Regola’da 1 kelime görür. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde çok az kullanılan bu ek, 18. yüzyıldakilerde yoktur. {-Xn} şekli muhtemelen 18. yüzyılın başında kullanımdan düşmüştür.

{-Xm} : 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde {-Xm} şekli yoktur. 17. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde görülen ek, düz tabanlardan sonra % 29 oranında uyumludur. 18. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde bu ek, düz ünlülüdür. 16. yüzyıldaki Regola’da bu şekil hâkimdir. 17. yüzyıldaki Harsany’de ek, düz tabanlardan sonra % 35 oranında uyumludur. 18. yüzyılın sonunda yazılan 2 transkripsiyon metninde ek dudak uyumuna bağlıdır.

{-sIn} : 16. yüzyıldaki metinlerde ek, 1 yuvarlak tabanlı örnekten sonra {-sUn} şeklindedir. 17. yüzyıldaki Arap harfli metinlerden Delâil’de ek, yuvarlak tabanlardan sonra % 63 oranında uyumludur. 18. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde ek, yuvarlak tabanlardan sonra % 38 oranında uyumludur. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde düz ünlülü olan ek, 18. yüzyılın sonunda yazılan transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlanmıştır.

{-vUz} : Çokluk 1. şahıs ekinin {-vUz} şekli 16 ve 17. yüzyıllardaki Arap harfli metinlerin genelinde kullanılırken, 18. yüzyıldaki 1 Arap harfli metinde kullanılmıştır. 17. yüzyıldaki birkaç transkripsiyon metninde bulunan ek, 18. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde bulunmadığı için, muhtemelen 18. yüzyılın başında kullanımdan düşmüştür.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

{-Uz} : 16 ve 17. yüzyıllardaki birer Arap harfli metinde ekin düz şekli vardır ve 17. yüzyıldaki uyum oranı % 40'tır. 18. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde ek, düz tabanlardan sonra % 50 oranında uyumludur. 16 ve 17. yüzyıllardaki transkripsiyon metinlerinde büyük oranda uyumlu olan ek, 18. yüzyılın sonunda yazılan transkripsiyon metinlerinde dudak uyumuna bağlanmıştır.

{-sIz} : 16. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde ek, daima düz ünlülüdür; 17. yüzyıldaki Arap harfli metinlerden Delâil'de {-sUz} şekli ortaya çıkmıştır ve bu şekil yuvarlak tabanlardan sonra % 50 oranında uyumludur. 18. yüzyıldaki Arap harfli 1 metinde düz tabandan sonra {-sUz} şekli gelmiştir. 16. yüzyıldaki Regola'da ekin {-sIŋIz} şekli vardır. 17. yüzyıldaki transkripsiyon metinlerinde düz ünlülü olan ek, 18. yüzyıldaki metinlerde dudak uyumuna bağlıdır. 18. yüzyılın başında yazılan Vaughan'da ekin hem {-sIz} hem de {-sIŋIz} şekli vardır. Yüzyılın sonunda yazılan transkripsiyon metinlerinde ise ek {-sXŋXz} şeklindedir. {-sXŋXz} şekli, 18. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde yoktur; daha sonra bazı Arap harfli metinlerde görülür.

SONUÇ

Eski Türkiye Türkçesinde büyük oranda bozulan dudak uyumu, Osmanlı Türkçesi döneminde bazı eklerde 16. yüzyılda, bazı eklerde 17. yüzyılda tekrar gelişmeye başlamış ve 18. yüzyılda büyük oranda tamamlanmıştır. Fakat imlâ 18. yüzyılın sonunda -hatta 20. yüzyılda- bile dudak uyumunu tam olarak yansıtmaz. Meselâ; isimden isim yapan {+CI} eki, Arap harfli alfabenin bırakıldığı tarihe kadar -birkaç istisna dışında- "*çim+ye*" şeklinde yazılmıştır. Bu ekin transkripsiyon metinlerinde 18. yüzyılın sonunda dudak uyumuna bağlandığı görülür; fakat belli bir tarihten sonra kalıplaşan imlâ, kendi bünyesinde kalıba soktuğu ekleri -halka hitap eden ve ağız özelliklerinin yansıdığı eserler hariç- büyük oranda değiştirmemiştir. Değiştirdiği zaman da insanlar arasında, "Bu zamana kadar böyle yazdık, bundan sonra niye değiştirelim?" diye, bu duruma itiraz edenler olmuştur. Dudak uyumu ile ilgili tespitlerimizi maddeler hâlinde sıralayacak olursak;

1. Dudak uyumu bakımından 16. yüzyıl, eklerin büyük oranda Eski Türkiye Türkçesindeki şekillerinin korunduğu dönemdir; bu dönemdeki bazı eserlerde daha önce görülmeyen uyumlu şekiller görülmeye başlamıştır. 17. yüzyıl, eklerin büyük bir kısmının hem düz hem de yuvarlak tabanlardan sonra uyumlu şekillerinin görülmeye

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

ünlüye göre daha geç uyuma girer. Yine ekin ikinci ünlüsünün uyum oranı, ilk ünlüsünün uyum oranının çok gerisindedir.

6. {+CI}, {-DI}, {-mIş}, {+sI}, {+I}, {-IcI}, {-(I)ncI} eklerinin yuvarlak; {-sUn}, {-U}, {-Up}, {-Ur} eklerinin ise düz tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlı şekilleri Arap harfli imlâya nadiren yansımıştır. Bu ekler genellikle I Sınıfı Ekler'dir. "Ye" harfi, "vav" harfine göre daha fazla koruyucudur.

7. Her ne kadar istisnaları bulunsa da "ünsüz", "ünlü+ünsüz", "ünsüz+ünlü+ünsüz" yapılarındaki ekler; "ünlü", "ünsüz+ünlü" yapılarındaki ekler göre daha çabuk dudak uyumuna bağlanmaktadır. Meselâ {-(I)l-}, {-(I)n-}, {+nUḡ}, {-DUr-}... ekleri {+I}, {+CI}, {-DI}, {+IU}, {-mI}... eklerinden daha çabuk dudak uyumuna bağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- CARBOGNANO, Cosimo Comidas De, **Primi Principi della Grammatica Turca**, Roma, 1794.
- DEHRİ, Dilçin, **Yusuf ve Zeliha**, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1946.
- DUMAN, Musa, **Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri**, TDK, Ankara, 1995.
- DUMAN, Musa, "Klasik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair", **İlmî Araştırmalar**, 7 (1999), 65-103.
- GÜLENSOY Tuncer ve Mustafa FİDAN, **Midhat Sadullah, Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri**, Ankara, 2004.
- GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet, "Viguiet ve Elemens De La Langue Turque Adlı Eseri", **İlmî Araştırmalar**, 10, 2004, 39-64.
- İSEN, Mustafa, **Usûlî Divanı**, Akçağ, Ankara, 1990.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz, **Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16., 17. ve 18. Yüzyıllar)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış doktora tezi), 2005.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz, "Osmanlı Türkçesi Metinlerinde Hareke-Harf İlişkisi", **38. ICANAS Bildiri Özetleri Kitabı**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2007.
- MENİNSKİ, F. M., **Linguarum Orientalium, Turciace, Arabicae, Persicae instutions seu grammatica Turcica, Viennae**, 1680.
- MOLİNO, Giovanni, **Dittionario della Lingua Italiana Tvrchesca**, Roma, 1641.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

-
- TULUM, Mertol, “17. ve 18. Yüzyıllarda İstanbul Türkçesi: Sesler ve Uyumlar Üzerine Bir Deęerlendirme“, **Türkler**, 11. c., Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 489-508.
- TÜRKAY, Kaya, **Halit Ziya Uşaklıgil, Kavâid-i Lisân-ı Türkî**, TDK, Ankara, 1999.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*